

journal homepage:

<https://www.supportscience.uz/index.php/ojss>

METHODOLOGICAL FEATURES OF "KITAB-UT TALIM"

Abdulbosit N. Nusratullaev

Master's Student

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Imam Zarnuji, “Ta’limu-l-mutaallim tariqu-t-taallum”, Abu Dawud Abu Hurayra, Husayn Waiz Kashifi, epic, Kalam, enlightenment.

Received: 12.05.22

Accepted: 14.06.22

Published: 16.06.22

Abstract: In this article are revealed on a scientific basis of the methodological features of Imam Zarnuji's work "Ta'limu-l-mutaallim tariqu-t-taallum". The opinions and attitudes of the scholars of the Islamic world are quoted in this regard. In particular, in this work folk proverbs and wise sayings are widely explained from the point of view of style.

“КИТАБ-УТ ТАЪЛИМ” АСАРИНИНГ УСЛУБИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Абдулбосит Н. Нусратуллаев

Магистрантура талабаси

Тошкент давлат шарқшунослик университети

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Имом Зарнужий, “Таълиму-л-мутааллим тариқу-т-тааллум”, Абу Довуд Абу Ҳурайра розияллоҳу анху, Ҳусайн Воиз Кошифий, эпик, Калом, маърифат.

Аннотация: Ушбу мақолада Имом Зарнужийнинг “Таълиму-л-мутааллим тариқу-т-тааллум” асари услубий хусусиятлари илмий асосда очиб берилган. Бу борада ислом олами уламолари фикрлари ва муносабати келтириб ўтилган. Айниқса, ҳалқ мақоллари ва ҳикматли сўзлари услубий жиҳатидан асарда кенг очиб берилган.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ "КИТАБ-УТ ТАЛИМ"

Абдулбосит Н. Нусратуллаев

студент магистрантуры

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Имам Зарнуджи, «Талиму-л-мутааллим тарикут-т-тааллум», Абу Дауд Абу Хурайра, Хусейн Ваз Кашифи, эпос, Слово, просветление

Аннотация: В данной статье на научной основе раскрываются методологические особенности труда имама Зарнуджи «Талиму-л-мутааллим тарикут-т-тааллум». Приводятся мнения и взгляды ученых исламского мира по этому поводу. В частности, в этом произведение широко разъясняются с точки зрения стиля народные пословицы и мудрые поговорки.

КИРИШ

Қуръони Каримдаги энг биринчи нозил бўлган ояти “Ўқинг!” оядидир. Ўқиши инсонни маърифатга чорловчи ишдир. “Маърифат” сўзи араб тилидан таржима қилингандан “кишиларнинг онг-билимини, маданиятини оширишга қаратилган таълим-тарбия”, “маориф” деган маъноларни англатади. Ислом динининг асосий ва муқаддас китоби бўлмиш Қуръони Каримнинг еттидан бир қисми фақат илм мавзусига доир масалалардан иборатdir. Пайғамбаримиз Мухаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам имом Муслим ва имом Абу Довуд Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадиси шариғларида куйидагиларни айтадилар: “Ким талаби илм йўлида юрса, Аллоҳ унга жаннат йўлини осонлаштирур. Қайси бир қавм Аллоҳнинг уйларидан бир уйда жамъ бўлиб, Аллоҳнинг китобини тиловат қилсалар, уни ўзаро дарс қилиб ўргансалар, албатта, уларнинг устиларидан сакинат нозил бўлур, уларни раҳмат қамраб олур, уларни малоикалар қуршаб олур ва уларни Аллоҳ Ўз хузуридаги кимсалар ичидан зикр қилур”.

АСОСИЙ ҚИСМ

“Халқ мақоли айтилган гапни отилган ўққа қиёс қиласди. Мақолнинг энг кенг оммалашган маъноси “айтилган гапни қайтариб бўлмайди” дегани, яна у “айтиб бўлган гапингнинг эгаси эмассан” деган маънода ҳам фаол ишлатилади. Ҳақиқатан, шундай. Дейлик, сўзловчи айтган гап бирорга озор етказди, у буни чиндан-да истама-ган. Лекин энди кеч, айтилган гап моддийлашиб бўлди, эшитувчи уни ўз талқинида тушунишга ҳақли. Сўзловчи ҳар не куйиниб “ундай эмас, бундай демоқчийдим” десин, эшитувчи кўнглини озордан тамом фориғ этолмайди. Негаки, айтилган, яъни товушларда моддийлашган гап унингча талқин қилишга ҳам изн беради. Демак, сўзловчи талқи-ни ҳам имкониятдаги талқинлардан бири, холос, алоҳида мавқе тутмайди. Шу маънода, эълон қилинган адабий асар ҳам энди муаллифники эмас, ўқувчи уни ўзича тушунишга ҳақли, бунда ҳам муаллиф талқини охирги инстанция бўлолмайди. Демак, гоҳ-гоҳ учраб турадиган муаллифнинг танқидчиликдаги талқинларга қарши чиқиши ёки мунакқиднинг асар ҳақидаги муаллиф сўзларига бешак далил сифатида ёпишиб олиш ҳоллари тўғри эмас.

“Эпик асардаги эпизодлар устида ишлаш орқали китобхон қаҳрамонлар ҳаракат қиласидиган маконга, воқеа – ҳодисаларга яқинлашади, бу ҳодисаларнинг жонли гувоҳига айланади. Эпизод – асарга қамраб олинган ҳодисалар тасвирини узвий боғловчи бўғин ҳисобланади. Шу боис, алоҳида эпизодни асар воқеаларидан узилган ҳолда ўрганиш ва таҳлил қилиш мумкин эмас. Барча эпизодлар қаҳрамонларнинг асар воқеалари ичидаги яхлит характери, қиёфаси ва рухиятини ёритишга, ҳодисалар оқимини табиий ҳаракатланишига таъсир кўрсатади. Яхлит сюжет ва композицияга эга бўлган бадиий асардан айнан ана шундай муҳим бадиий вазифани ижро этувчи бўГин – эпизод танланиб, уни бошқа эпизодлар билан бўғлаб таҳлил қилиш орқали ҳодисаларга, қаҳрамонларга, асарнинг бош муаммосига нисбатан ёзувчи нуктаи назарини, муносабатини ўрганиш мумкин. Эпизодлар матндан танлаб олинади, шу боис қаҳрамон қиёфасини баҳоловчи далил, ҳодисалар моҳиятини очувчи асос бўлиб хизмат килади. Бадиий асар қурилмасини ташкил этган эпизодлардан аниқ мақсадни ёритишида фойдаланилади.

1. Агар ўқитувчи асар қаҳрамонларининг ўзига хос характер хусусиятларига эга эканликларини ёритиш мақсадида эпизодлар танланса, танланган эпизодлар шу мақсадни ёритишга ва асослашга мос тушиши лозим.
2. Танланган эпизодни асар воқеалари билан бўғлаб ёритишга эришиш лозим, шу йўл билан ўқувчиларнинг бадиий асарга доир яхлит тасаввурлари шакллантирилади.
3. Ўқитувчи эпизоднинг турли жиҳатларидан турли мақсадда фойдаланиши мумкин. Айнан бир эпизод қаҳрамонларнинг турли ҳолатларини, ўй – кечинмалари ёки рухиятдаги ўзгаришларни келтириб чиқарувчи восита сифатида ўрганилиши мумкин. Ўша эпизоддан воқеаларга муаллиф муносабатини аниқлашда ёки зиддиятлар моҳиятини ёритишида ҳам фойдаланиш мумкин.

Самарқандлик донишманд:

- Менга бир йигит илм олиш ҳакида машварат солди. Бухорои шарифда илм олишни азим килганини, бошқаларнинг ҳам фикрларини билиш нияти борлигини изхор қилди.

Худди шундай ҳар бир ишда маслаҳат солиш, фикр алмашиш шартдир. Аллоҳ таало Каломи мажидида жаноб пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламни машварат ва маслаҳат билан ўзаро кенгашиб иш юритишга буюради. “Шўро” сурасининг оятларида мўминларнинг ахлоқи ҳамидаларини васф этиб: “Уларнинг ишлари ўзаро кенгашдир”, - деган.

Шунинг учун, жаноб Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам хатто уй юмушларини ҳам асҳоби киромлар билан маслаҳатлашиб ҳал қилар эдилар. Ҳазрат Али розияллоҳу анҳу:

- Киши маслаҳат сўраб ҳалок бўлган эмас, - деганлар. Доно халқимиз: “Кенгашли тўй тарқамас”, - деб бежиз айтмаган”.

Бу ўринда кенгашгач, ўша киши айтганидек, тўғри ёки нотўғрилигига қарамасдан ишни бажариш назарда тутилаётгани йўқ. Ушбу фикрларнинг асл сабаби – маслаҳат билан қилинган иш ҳеч қачон ёмонликка олиб келмаслиги уқтирилмоқда. Зеро, “Бир калла яхши, иккита калла ундан яхши”, “Чумчук сўйса ҳам қассоб сўйсин” – деган мақолларимиз бор. Унга кўра икки ёки ундан кўп кишидан жўяли фикр чиқади, агар ўша киши сўралаётган масалада мутахассис бўлса, бу нур устига нур бўлади, деган хулосани бериш мумкин.

Таҳлили келтирилаётган масалани ёритишда муаллиф далилларни бирма-бир келтириши асарнинг нечоғли услугубий жиҳатдан, тузилишига кўра ўқувчини ўзига жалб этувчи хусусиятини кўрсатади. Масалан, қуйида келтирилаётган матндаги фикрларнинг кетма-кет келтирилиши ҳам айни фикрни исботлайди: “Донишмандлар кишиларни уч тоифага тақсимлаганлар: бири бутун ва тўлиқ киши, яна бири ярим киши ва охиргиси эса ҳеч нарса бўлмаган киши.

Биринчиси, қадри бутун кишининг тўғри фикри, ўз мулоҳазаси бор. Шундай бўлса ҳам, албатта маслаҳатлашиб иш қилади.

Аммо, иккинчи тоифалар юқоридаги фойдали сифатларнинг биридан маҳрум кишилардир. Фикри бўлса, маслаҳатлашмайди ёки аксинча, бошқаларнинг мулоҳазалари билан қизиқмайди. Фикри ҳам тез ва осон ўзгарадиган бўлади. Ҳар кимнинг маслаҳати маъқул келаверади. Яъни қай ишда унга фойда борлигини ўзи яхши билмайди ёки фойдасини заарга айлантириб қўяди, ўзбошимчалик қиласи ва ҳакозо.

Аммо учинчи тоифа, қадрсиз кишиларда ўз фикри, мулоҳазаси бўлмайди. Шу билан бирга маслаҳатлашмайди, бошқаларнинг фикрларига қўшилмайди, рапъини хурмат ҳам қилмайди.

Демак, инсон комил, иззат-икромли, жамият ва оиласида ўз мавқенини топиши учун фикру мулоҳазасига ҳар жабҳада эга бўлиш керак. Шу билан баробар, уни тўғри ва фойдали бўлиши алоҳида аҳамиятлидир”.

“- Агар Бухорои шарифга илм ҳосил қилиш ва ҳақиқий устозни топиш мақсадида борсанг, ихтилофли масалалар ва турли саволлар топиб, у жойдаги аҳли илм ва улуғ устозлар билан баҳс, мунозара қилишга шошилма! Улуғ имомлар ўртасидаги ихтилофли масалаларда музокарага ошиқма! Балки икки ой сабр қил, то бир устозни ўзингга танлаб, у ҳақда яхшилаб ўйлаб фикр юритгайсан. Устоз тўғрисида дарҳол хулоса чиқаришга шошилма!

Агар Бухорои шарифга келиб, синамай бирон устоздан сабоқ олишни бошласанг, уни билмаганинг учун кейинрок дарс ўтиш услуби сени қизиктирмай қўйиши мумкин. Натижада ўша дарсга ҳам, илмга ҳам қизиқишинг қолмайди, хатто уйғонмайди ҳам. Бу дарсни тарк этиш ва устоздан узилиш билан тугайди. Мақсадинг ҳосил бўлиши учун яна бошқа устозни излайсан, унда ҳам дарс бошлаб, аввалги ишларингни тақрорлайсан.

Маълумки, бу дунёнинг ривожланишида, инсониятнинг тараққиёт этишида устознинг ўрни беқиёс. Устознинг мавқеи шунчалик улуғ даражага кўтарилиган. “Устоз” деганда фақат маълум бир соҳада ёки фақат илм соҳаидага эмас, балки илм-фаннынг барча турларида, касб-хунар соҳаларида ҳам ўргатувчини биз устоз деб тушунишимиз лозим! Шунинг учун ҳам бизнинг доно ҳалқимиз ҳурмат ва эҳтиром ила эъзозлаб “Устоз” дейдиу ўринда устоз ва муаллим деб кимга айтилишини билиб олишимиз фойдадан холи бўлмайди. Устоз ва муаллим деганда фақатгина маҳсус синф ёки аудитория ичидаги, ёзув тахтаси олдида туриб дарс берган одам, ёки бутун ҳалққа машҳур бўлган ва ҳамма ҳурмат қиласиган олимгина тушунилмайди. Агар устозингиз шундай мақомда бўлмаса уни эъзозлаб ҳурмат қилишда камчиликка йўл қўйишингиз асло оқланмайди. Балки, бирор соҳада билим берган, бирор китобни ўқишингизда ёрдам берган, қайсиdir тилни ўргатишда фойдаси теккан ёхуд ўзининг маслаҳатлари билан илмингиз ошишига ҳисса кўшган ҳарқандай одам сиз учун устоз мақомида бўлади ва зиммангизда динимиз томонидан бериб қўйилган унинг барча ҳақ-хукуклари қарор топади.

Ўтган улуғларимиз, солих салафларимиз устоз ва муаллимларнинг ҳаққини яхши билганлар, уларнинг қадри нечоғли баланд эканлигини яхши ҳис этганлар. Ва шунга кўра муомала қилганлар. Чаҳориёрлардан Али разияллоҳу анху: “Мен ўзимга бир дона ҳарф ўргатган кишининг қулиман. Истаса, сотиб юборсин, истаса, қул қилиб олсин!”, деган эканлар. Бурҳонул-Ислом Зарнужий (раҳимаҳуллоҳ): “Дин ишига оид бўлган нарсалардан сенга бир ҳарф ўргатган киши сенинг диндаги отанг бўлади”, дейдилар. Шунинг учун улуғ ҳалқимизда «устоз отангдан улуғ!» деган хикматли сўз бор.

Хусайн Воиз Кошифийнинг “Футувватномаи султоний” китобида устоз қандай бўлиши, шогирдлик шартлари нималардан иборат экани ҳақида батафсил маълумот берилади: “Агар комил устоз ким деб сўрасалар, у пок мазҳабли, ўз айбини қўрадиган, доно ва тамизли кишидир, деб айтгил. Унда ҳасад, гина ва баҳилликдан асар ҳам бўлмаслиги керак. Агар шогирдлик биноси ниманинг устига қурилади, деб сўрасалар, иродат устига, деб айтгин. Иродат нима деб сўрасалар, устоз нимаики айтса, уни жон қулоги билан эшитиш, чин кўнгил билан қабул қилиш ва вужуд аъзолари орқали амалда

адо этишдир. Агар шогирд учун нима яхши деб айтсалар, пок эътиқод, деб айт, чунки фақат эътиқод кишини муродга етказади...”

Кейин шогирдлик одоби ҳақида гап кетади. Улар саккизта, дейди муаллиф. “Устозга биринчи бўлиб салом бериш, устоз олдида оз гапириш, бошни эгиб туриш, кўзни ҳар томонга югуртирмаслик, масала сўрамоқчи бўлса, олдин ижозат олиш, устоз жавобига эътиroz билдиrmаслик, устоз олдида бошқаларни ғийбат қилмаслик, ўтириш-туришда хурматни тўла сақлаш”.

Бизнинг қадимий ва гўзал диёrimiz нафақат Шарқ, балки жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганини халқаро жамоатчилик тан олмоқда ва эътироф этмоқда. Бу табаррук заминдан не-не буюк зотлар, олиму уламолар, сиёсатчи ва саркардалар етишиб чиққани, умумбашарий цивилизация ва маданиятнинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга кўтарилишида она юртимизда туғилиб камолга етган улуғ алломаларнинг хизматлари бекиёс экани бизга улкан ғурур ва ифтихор бағишлайди.

Илм олиш борасида муаллиф қўзимизга оддийгина кўринган ишларни ҳам четда қолдирмайди. жумладан: “Энди илмни эъзозлаш, уни улуғлаш ҳақида фикр юритсак. Илмнинг булоғи ҳисобланган устоз, муаллим ҳазратларини ва уларнинг мақомларида бўлган ҳар бир кишини хурмат қилиш ҳам илмнинг таъзими бўлади. Албатта, илм булоғи ва манбаи китобдир. Демак, китобга аҳамият бериш, уни озода ва кўркам тутиш, фахр билан кўтариб юриш, покиза ва баланд жойларга қўйиш нафақат унинг ҳурмати, балки илмни улуғлаш ҳисобланади.

Шунингдек, китобни аста вараклаш, имкон қадар бир очишда керакли саҳифани очиш ва зарур бўлганда китобни вараклаш ҳам илмни улуғлаш жумласига киради.

Китобни вараклашда китоб варакларини ғижимлаб, буклаб, бармоғига туфлаб вараклаш ношоиста ишдир. Китоб ва дафтар устига жилд ва ғилоф тутиш мўътабар амалдир. Зоро, китобни улуғлаш илмни улуғлаш экан, талаба китобни ҳар вакт таҳорат билан ушламоғи керак бўлади. Бу ишга одатланиши ўзига фойдадир.

Шайхул Ислом, имом Халвоний ҳазратларидан ҳикоя қиладиларки, ул зот:

-Мен бу илмга фақат уни хурмат қилиб эришганман! Қофозни доим таҳорат билан олар, бетаҳорат китобга яқин келмас эдим”, - деганлар”.

Ушбу фикрларни баён этган ҳолда муаллиф риоя этилиши керак бўлган ишларни санаб келтиради: “Риоя этилмоғи ниҳоят зарур бўлган амаллардан:

- узрсиз қиблага ва китобларга оёқ узатмаслик;

- тафсирга оид китобларни барча китобларнинг устига қўйиш ва уларнинг устига бошқа китоб ва бирон нарса қўймаслик ҳисобланади.

Шайхул ислом, устоз Бурҳониддин Марғиноний ҳазратлари ҳикоя қиладилар:

- Бир фақих, олим киши сиёҳдонини китоб устига қўяр эдилар. Шунда ул зотга форс тилида “Бар на ёбий, яъни ўсмайсан, камол топмайсан”, - деган эканлар”.

Ушбу жумлоадарда муаллиф қоғоз орқали бутун хурматли китоб битиладиган қоғозга қаратмоқда. Бежизга “касални тузатгандан кўра, унинг олдини олган афзал” – демайди доно халқимиз.

ХУЛОСА

Имом Зарнужийнинг “Таълиму-л-мутааллим тариқу-т-тааллум” асари ўзига хос услугга эга сарлардан саналади. Унда келтирилган ҳар бир фикр бир-бири билан ўзаро боғликлиқда битилган. Айниқса, мавзулар доирасида муаллиф бирор фикр ёзар экан, ҳадиси шарифдан, ўз даврининг мутафаккир олимларининг муҳим ҳикматли сўзларини келтиради. Айни сўзлардан илҳомланган муаллиф ўзи байтлар битади. Битган байтлари услуг жиҳатидан жуда маромига етган, бадиий жиҳатидан пишиқ-пухта чиққан. Бунда мазкур муаллифнинг араб тилини мукаммал билиши ҳам катта ролни эгаллади.

Шу билан бирга, асарда арабча мақол ва ҳикматли сўзлардан ҳам муаллиф ўз фикрини ифода этиш учун фойдаланади. Бу ўринда ҳам муаллиф мақолларни қўшган ҳолда байтлар тузадики, бу “ирсоли масал” санъатини ҳосил қиласди. Матнни тузишда муаллиф имкон қадар ўқувчига тез ва осон етиб борадиган, тушунарли сўзлардан фойдаланади. Бу ерда вазифасига кўра халқ мақоллари асарларда берилиши кутилган маънени кучайтиришга ёки уни яхшироқ англаниши ва ўқувчи яхши тушуниши учун хизмат қиласди. Чунки халқ оғзаки ижоди жанри бўлган мақол халққа тез сингийди, оддий ўқувчи уни тез англайди, маъносини тушунади. Шуларни қўллаган ҳолда муаллиф ўз муродига эришган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Аҳмад Юғнакий. Ҳибат ул-хақойик. Нашрга тайёрловчи Қ. Махмудов. – Тошкент:Faafur Fулом, 1968. - Б. 42.
2. Imom Zarnujiy. Ilm olish sirlari. Tarjimon: Zokirjon Sharipov. – Т.: 2004. 100-b.
3. Абдулазиз Мансур. Қуръони карим маъноларининг таржимаси. – Т.: Тошкент ислом университети. 2001. – Б. 617.
4. Абу Наср Форобий. Шеър санъати / Арабчадан таржима, изоҳ ва муқаддималар муаллифи А. Ирисов. – Тошкент: Faafur Fулом, 1979. – 68 б.

5. Абу-л-Қосим Маҳмуд Замахшарий. Нозик иборалар // Шарҳлар муаллифи ва таржимон У.Уватов. – Т.: Камалак, 1992. – Б. 80.
6. Адабий асар таҳлили. Ўқув қўлланма. – Т.: 2007. – Б. 96.
7. Алоуддин Мансур. Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. – Т.: 2004. – Б. 767.
8. Болтабоев Ҳ. Шарқ мумтоз поэтикаси. – Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашр. – Т.: 2006. – Б. 430.
9. Йўлдошев И., Шарипова Ў. Тилшунослик асослари. – Т.: Иқтисод-Молия. 2007. – Б. 90.
10. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент, Фан. 2008. – Б. 160.
11. Йўлдошев М. Қ.Ядгаров. Бадиий матннинг лисоний таҳлили. – Т.: 2007. – Б. 112.
12. Каталог фонда института рукописей. II том. – Ташкент. 1988. – Стр. 300.
13. Қурунов Д. Адабий асар ҳақида қайдлар // Илмий хабарнома.- 2014.- №3.- Б.75-79.
14. Қурунов Д. ва бошқ. Адабиётшунослик лугати. – Т.: 2010. – 324 б.
15. Қуръони Карим. Ўзбекча изоҳли таржима (таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур, муҳаррир Аъзам Ўқтам), - Т.: Чўлпон, 1992.
16. Мамажонов Б. Ўхшатиш асосидаги шеърий санъатларнинг назарий тавсифи ва таснифи. Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Тошкент. 2017.
17. Маҳмуд Кошғарий. Девону лугати-т-турк [Туркий сўзлар девони]. Нашрга тайёрловчи: Қ.Содиқов. – Тошкент: Faфур Fулом, 2017. - Б. 30.
18. Маҳмудов Қ. Аҳмад Юғнакийнинг “Хибатул ҳақойиқ” асари ҳақида. (Кириш, фонетика, морфология, танқидий матн, транскрипция, шарҳ, лугат). Тошкент, Фан. 1972.
19. <https://zamaxshariy.uz/983/>